

Kalkovens in Staveren

Misschien heeft u het boek "Staveren ó Staveren" uit 2002 gelezen. Hierin is een hoofdstuk gewijd aan de bedrijvigheid in Staveren vóór 1800. In dat hoofdstuk worden onder meer de kalkovens aangehaald die ten noordoosten van de stad hebben gestaan. In het nieuwe uitbreidingsplan "Middenmeer" zijn de nieuwe straten vernoemd naar stukken land die destijds in die omgeving lagen. De grond waar de kalkovens stonden, het "Kalckovenstuk", is daarbij buiten de aandacht gebleven. In dit verhaaltje proberen we dat een beetje goed te maken.

Locatie

Op een vogelvluchtkaart uit 1616 van Nicolaes Geelkerck krijgen we een indruk van de ligging en de vorm van kalkovens aan de oude Molkerumervaart (destijds de Noordervaart genoemd). We tellen zes eenvoudige lage bouwwerken met drie bijgebouwtjes of schuren en vermoedelijk een paar hoopjes schelpen (zie volgende blz).

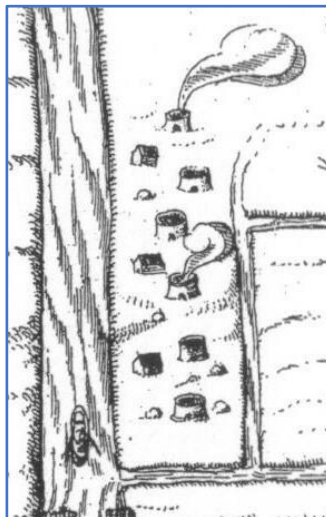
Een nauwkeuriger plaatsbepaling biedt de website HisGis waar de kadastrale situatie uit 1832 is te zien. Verder vonden we op internet nog een mooi plaatje uit een andere windstreek dat volgens ons het beste lijkt op

"onze" kalkovens. We kunnen nu een idee krijgen van de grootte.

Ouderdom van de ovens

Fragment vogelvluchtkaart van Staveren door N. Geelkerck uit 1616 met rechtsboven de zes kalkovens, de schuren en hoopjes schelpen.

Vóór de ontginning en distributie van cement was de kalk-branderij van groot belang voor het metselen van stenen bouwwerken.

Zo is het ons bekend dat reeds bij de voorbereiding van de invasie van de Graaf van Holland in 1345 naar Staveren schelpkalk een rol speelde.

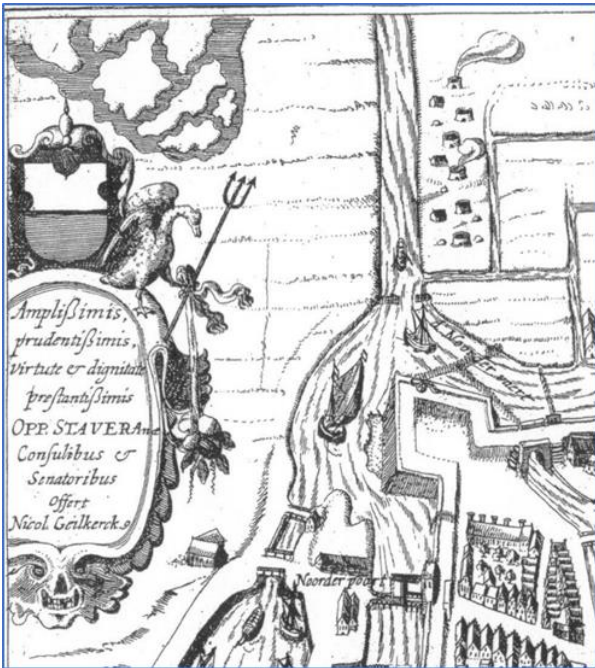
In de schepen werden namelijk grote hoeveelheden

vanuit onder andere Beverwijk en omstreken meegenomen om later in het bezette gebied dwangburchten te bouwen. Deze kalk is hoogst waarschijnlijk nooit aan land gekomen. Het geeft wel aan dat de kalkovens in die tijd nog ontbraken. Volgens algemene bronnen was dit na 1600, maar ze kunnen ook al een paar honderd jaar daarvoor in Staveren hebben gestaan. Bijvoorbeeld toen het eerste Blokhuis (eind 14^e eeuw) ten noorden van de havenmond werd gebouwd.

Bouw en werkwijze

De relatief lage ronde en kegelvormige ovens waren destijds vermoedelijk van klei uit de omgeving gemaakt en daarna met kalk bepleisterd. Men wist uit ervaring dat dit de warmte beter vasthield. Door de witte kleur en de rookpluimen zullen de ovens vanuit zee een duidelijk oriëntatiepunt zijn geweest.

De schelpen, waar de kalk van werd gemaakt, haalden de vissers hoofdzakelijk van de schelpenbanken in de Waddenzee. Mogelijk voeren de geladen schepen daarna via de zeesluis op het Noord rechtstreeks naar de kalkovens (wat Nicolaes Geilkerck illustratief op zijn vogelvluchtkaart laat zien).

Fragment vogelvluchtkaart met de zeesluis, de Noorder vaart en de kalkovens

De schelpen werden vermengd met antraciet en in een dikke laag uitgespreid over de ovenvloer. Daar stookte men brandende turf onder de schelpen. De hete lucht verwarmde de schelpen tot een temperatuur van 900 tot 1200 graden Celsius. Laag na laag werden nieuwe schelpen via een hellende steiger van bovenaf aan de hete massa toegevoegd. Door openingen in de ovenwand konden de onderste schelpen als ongebluste kalk worden weggehaald. De massa werd daarna met water geblust en gereinigd, wat met veel stoomontwikkeling en gesis gepaard ging. De schelpen vielen dan uit elkaar en de as en andere turfresten werden afgeroomd. Wat overbleef was de zogenoemde schepkalk.

Enkele gebruikers en eigenaren tot de afbraak

De oudst geschreven vermelding in Staveren dateert van 1631 en wanneer de kalkovens zijn afgebroken is gevonden in de oude belastingregisters van Staveren, namelijk in 1778. We laten nog enkele fragmenten uit verschillende bronnen volgen.

Op 26 mei 1631 kopen Alert Bartles en zijn vrouw, burgers te Staveren, twee van de kalkovens met alles wat daarbij hoort van Syth Reyners (die toen vermoedelijk weduwe was) voor 250 Carolus gulden. Aan de oostzijde had burgemeester Laes Heeres een stuk land (vermoedelijk ook met een kalkoven) en ten westen lagen de "Kalckwerken" van Jan Douwes. Een andere buurman-eigenaar, Marten Ottes, tekende namens zijn vrouw Feyck Hendricksdr bezwaar aan tegen de verkoop omdat zijn vrouw verwant zou zijn aan de verkopers. Daardoor meende hij het recht van eerste koop te kunnen claimen (dit noemde men destijds het niaarrecht). Laes Heeres was blijkbaar ook in de twee kalkovens geïnteresseerd en tekende vervolgens bezwaar aan tegen de aankoop. Hij protesteerde zelfs tegen de "niaarneming" van Marten Ottes en beweerde schade te lijden als de koop zou doorgaan. Tenslotte kwam jonkheer Tjalling van Epema met een protest tegen de "niaarnemingen", omdat hij beweerde mede verkoper te zijn, wat zou betekenen dat hij ook eigenaar van een van de kalkovens was (!).

We laten deze kwestie voor wat het is en proberen de namen van de latere eigenaren in chronologische volgorde te plaatsen. Daarvoor moeten we, vanwege een hiaat in de bronnen, een grote sprong maken naar het begin van de 18e eeuw.

Van begin 1700 tot 1735 was burgemeester Hendrik Pieters Brouwer eigenaar met als huurders of gebruikers Durk Jetses en Tijmen Ottés. Vermoedelijk waren zij in die periode ook schelpbranders.

Tot 1754 waren Gosse Ulkes en burgemeester Hachtingius respectievelijk voor 2/3 en 1/3 deel eigenaar.

Daarna was Jan Hayes Visser eigenaar. Als gebruikers in die periode worden Simon Binckes en Taeke Ennes genoemd. Vermoedelijk was Simon Binckes alleen huurder, want hij was ook secretaris van de stad. In 1778 staat beschreven dat de ovens afgebroken zijn.

Tussen 1780 en 1785 zijn de erfgenamen van Jan Hayes Visser eigenaren van het kalkovenstuk en daarna wordt Haje Jans Visser, een zoon, als zodanig vermeld.

In 1809 verkoopt hij aan Theunis van der Meulen een stuk greidland, het kalkovenstuk genaamd voor een bedrag van 450 Carolus gulden, samen met het recht van drift en voetpad over de bleek en het land "de traankokerij".

Tenslotte weten we dat in 1832 de weduwe van Livius Gabini, de kasteleinse uit de Stadsherberg aan de haven, eigenaresse was van dit stuk grond. Toen werd het perceel door het kadaster gewoon als weiland aangemerkt. Het oppervlak bedroeg 4920 are dat ongeveer gelijk is aan de 1¼ pondemaat die we regelmatig in de oude belastingregisters terugvinden.

We kunnen aannemen dat de kalkovens jarenlang handel en werkgelegenheid in Staveren brachten. De eigenaren waren, met uitzondering van jonkheer Tjalling van Epema, over het algemeen Staverse ondernemers die ernaast soms een bestuursfunctie vervulden.

Eén van de Staverse bewoners vond deze tak van bedrijvigheid zo belangrijk dat hij aan zijn woning een bijzonder uithangbord vastmaakte. In 1654 verkocht de weduwe van Hendrick Jarichs, Trijntje Heemstra uit Bolsward, namelijk een half huis in het noordooster kwartier van Staveren "*alwaer de Kalckovens uithangen*". De verkoop vond plaats in de herberg "*de Witte Swaen*" en werd op verzoek van de weduwe geregeld door burgemeester Laes Heeres: tot redding van haer en haer kindts zaacken. Koper werd ene Tjalling Tjallings uit Staveren.

Het gebruik van kalk is, naast de eerder genoemde introductie van cement, vermoedelijk afgenomen nadat in het begin van de 18^e eeuw de overheid beperkingen aan de schelpenvisserij had opgelegd. Men meende dat door het verwijderen van de schelpen de zandbanken werden losgewoeld en dat het zand naar de geulen werd verplaatst. Daardoor zouden ze kunnen verzanden wat een belemmering voor de scheepvaart en mogelijk gevaar voor de kustverdediging zou kunnen opleveren.

Hoe dan ook, in Staveren hield men de kalkbranderij op z'n minst gedurende 180 jaar of mogelijk zelfs nog eeuwen langer in stand.

***

Studiegroep Oud Staveren (www.oudstaveren.nl)